

AMİRBEK TURATOVIÇ MURATOV'DAN YENİSEY'E SESLENİŞ**Cengiz ALYILMAZ*****Semra ALYILMAZ******Özet**

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni kurulan Türk cumhuriyetlerinde aradıklarını bulamayan bazı kişiler geçim sıkıntısı", "geçmişe özlem" vb. sebeplerle farklı ülkelere (Rusya Federasyonu, Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri...) göç etmek zorunda kalmışlardır.

Doğup büyüdüğü ülkesi Kırgızistan'dan Kırgızların tarihine ve geçmişine duyduğu özlem yüzünden ayrılmak zorunda kalanlardan biri de şair Amirbek Turatoviç MURATOV'dur. MURATOV, Sibiry Bölgesi'nde Yenisey Irmağı kıyılarında bulunan Krasnoyarsk'a yerleşmiştir.

Bu makalede son yıllarda Türk cumhuriyetlerinden Sibiry bölgesine yapılan göçler, Amirbek Turatoviç MURATOV'un öz geçmişi ve onun Yenisey Irmağı üzerine yazmış olduğu bazı şiirler dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sibiry bölgesi, Türk Cumhuriyetleri, Amirbek Turatoviç MURATOV, Yenisey Irmağı, şiir.

ADDRESSING OF AMIRBEK TURATOVIC MURATOV TO YENISEY**Abstract**

Some people who could not find what they searched for in Turkic Republics founded following the breakdown of Soviet Union had to migrate to different countries (Russian Federation, Turkey, European Union Counties, United States of America...) for various reasons such as "financial difficulties", "longing for the past" etc.

One of those who had to leave their hometown Kyrgyzstan for their longing to the history and past of the Kyrgyz is poet Amirbek Turatoviç MURATOV. MURATOV settled in Krasnoyarsk which located at the coasts of Yenisey River in Siberian Region.

This article presents migrations from Turkic Republics to Siberian Region, autobiography of Amirbek Turatoviç MURATOV and some of his poems on Yenisey River.

Keywords: Siberian Region, Turkic Republics, Amirbek Turatoviç MURATOV, Yenisey River, Poem.

* Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, calyilmaz@gmail.com.

** Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, semraalyilmaz@mynet.com.

Ø. Giriş: Atalar Yurdu Sibirya'ya Göç:

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ederlerken Rusya Federasyonu sınırları içinde yer alan bazı Türk boy ve toplulukları da “özerk” statüde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Bağımsızlık sonrasında yeni Türk cumhuriyetlerinin istenen ve beklenen ölçüde gelişme gösteremedikleri ve birbirleriyle dayanışma içinde olamadıkları göz ardı edilemez bir gerçektir. Onların bir araya gelememelerinde ve dayanışma içinde olamamalarında onları yaklaşık 70 yıl boyunca birbirinden ayrı düşürenlerin rolü büyüktür. Ancak söz konusu yeni Türk cumhuriyetleri, (temelinde iktidarı ele geçirme düşüncesinin yattığı) iç çekişmeler, yönetim deneyimsizliği ve mevcut kaynakların kullanımındaki başarısızlıklar yüzünden ekonomik alanda yeterince gelişme gösterememiş; toplumsal huzuru ve refahı da sağlayamamışlardır. Kendi ülkelerinde aradıkları mutluluğu ve huzuru bulamayan yeni Türk cumhuriyetlerinin bazı vatandaşları da iş imkânlarının daha iyi olduğunu düşündükleri bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Birçok nitelikli insanın Türk cumhuriyetlerinden Türkiye'ye, Rusya Federasyonu'na, Avrupa Birliği ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç edip buralarda “işçi” statüsünde çalıştıkları bilinmektedir. Yeni kurulan Türk cumhuriyetlerinden göçlerin en çok yaşandığı ülkelerin başında Rusya Federasyonu gelmektedir. Rusya Federasyonu'na yapılan göçlerin temelinde ise “işsizlik” ve “geçmişe özlem” yatar.

Rusya Federasyonu'nda Türk soylu göçmenlerin en fazla tercih ettikleri yerlerden birini de Sibirya Bölgesi oluşturur. Türk boy ve topluluklarının ortaya çıktıkları, birlikte yaşadıkları düşünülen ve eski Türk kültür ve uygarlığına ait erken dönem eserlerini üzerinde barındıran Sibirya Bölgesi, Sovyetler Birliği zamanında buralarda yaşanan sürgün yılları, çekilen eziyetler, yok olan hayatlar yüzünden Türk boy ve toplulukları için çoğu zaman hüznün ve gözyaşı ile özdeş hâle gelmiştir. Türk dünyasının her bölgesinde Sibirya'da yaşananlar ile ilgili anlatılanlar hakkında pek çok eser yazılmıştır. Geçmişin acılarına, yaşanmışlıklarına, denenmiş çaresizliklerine ve hatırlanmak istenmeyen anılarına rağmen bugün Kırgız Türklerinden, Kazak Türklerinden, Azeri Türklerinden, Karapapak / Terekeme Türklerinden, Ahıska Türklerinden ... binlerce insan doğdukları toprakları terk edip babalarının, dedelerinin sürgüne gönderildikleri coğrafyalara gönüllü olarak gelip Rusya Federasyonu vatandaşlığını kabul ederek Sibirya'nın farklı bölgelerinde (Tuva'da, Hakasya'da, Dağlık Altay'da, Krasnoyarskiy Kray'da...) yaşamaktadırlar.

Ülkesi Kırgızistan'dan ayrılıp Krasnoyarskiy Kray'ın merkezi Krasnoyarsk'da yaşamayı tercih edenlerden biri de şair Amirbek Turatoviç MURATOV'dur.

1. Amirbek Turatoviç MURATOV'un Öz Geçmişi:

Amirbek Turatoviç MURATOV, 16 Mayıs 1963 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Oş bölgesinin Kara-Suu ilçesinin Otuz-Adır köyünde dünyaya gelir.

1970-1980 yılları arasında ilk ve orta öğrenimini tamamlar.

MURATOV, 1982-1984 yılları arasında askerlik hizmetini yerine getirir. 1984-1986 yılları arasında Bişkek Askeri Lisesi'nde okur. Lise yıllarında tarihe, edebiyata, sanata olan ilgisi artar ve şiir yazmaya başlar.

*Foto 1: Amirbek Turatoviç MURATOV
(foto: Cengiz ALYILMAZ; düzenleme: Onur ER)*

MURATOV, 1986-1990 yılları arasında İçişleri Bakanlığına bağlı olarak Rusya'nın İrkutsk şehrinde görev yapar.

1990 yılında ülkesi Kırgızistan'a ve doğduğu topraklara (Oş'a) geri dönen MURATOV, 1990-2002 yılları arasında Oş'ta sorgu hâkimi olarak çalışır.

MURATOV, örnek şahsiyeti ve edebî faaliyeti sebebiyle Oş Valiliği tarafından 2003 yılında "Altın Kalem Ödülü"ne layık görülür.

Foto 2: Amirbek T. MURATOV'un Sibiryâ Bölgesi'nde epigrafik araştırma ve incelemeler yapan "Türk-Kırgız Bilim Heyeti" ile Yenisey Irmağı kıyısında (Krasnoyarsk) çekilmiş bir görüntüsü (foto: Negizbek ŞABDANALİYEV)

Amirbek T. MURATOV, 2002-2006 yılları arasında Bişkek'te avukat olarak geçimini temin eder.

2006 yılından sonra hem ülkesinde aradığı huzuru bulamaması hem de "Ata Yurtları"na duyduğu özlem onu Yenisey kıyısındaki Krasnoyarsk'a taşır.

Evli ve üç çocuk babası olan Amirbek T. MURATOV, hâlen Krasnoyarsk'da avukat olarak görev yapmaktadır.

2. Amirbek Turatoviç MURATOV'un Yenisey'e Adanmış Şiirleri ve Bu Şiirlerin Muhtevası:

Öncelikle bir hususu belirtmek gerekir ki Amirbek T. MURATOV'un yerleşim yeri olarak Krasnoyarsk'ı¹ seçmesi tesadüfi değildir. Çünkü burası (Krasnoyarsk) Yenisey Irmağı kıyısında Kırgızların tarihî yerleşim yeri "Kızıl Yar" üzerine bina edilmiştir.

Harita 1: Yenisey Irmağı'nın akış güzergâhını gösteren harita
(<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/Yeniseirivermap.png>)

¹ Krasnoyarsk sözcüğü, Türkçe Kızıl Yar kavram işaretinin Rusçaya çevrilmiş şeklinden oluşmaktadır.

MURATOV'un şiirlerinin esas konusunu oluşturan ve adı Türk tarihiyle (özellikle de Kıpçak boylarının ve Kırgızların tarihiyle) özdeşleşen Yenisey Irmağı, dünyanın 5. büyük ırmağı olma özelliğine sahiptir. Yenisey Irmağı, Moğolistan sınırlarından doğup kollarıyla birlikte yaklaşık 5.550 km boyunca aktıktan sonra Kuzey Buz Denizi'ne dökülür.

Yenisey Irmağı'nın adı (Kök)türk harfli eski Türk yazıtlarında da **𐰉𐰺 / Kem** olarak geçmektedir:

𐰉𐰺𐰍 𐰉𐰺 : 𐰉𐰺𐰍𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺
 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺
 (a)l̄t̄ı ot̄(u)z : ý(a)ş̄(i)ma : çik : ɓod̄(u)ñ : ğır̄k̄(i)z : birle : ý(a)ğ̄ı ɓoɓ̄t̄ı :
k(e)m k(e)çe : çik t̄(a)pa : sül(e)d(i)m : örp(e)nte : sünḡ(ü)ş̄d̄(ü)m :
 (Bilge Kağan yazıtı D 26-27; Alyılmaz, 2005: 130).

𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰉𐰺𐰺𐰺𐰺
 ɓ(a)r̄ş̄ : ýıl̄ka : çik t̄(a)pa : ýor̄ıd̄(i)m : (e)kint̄(i) (a)ý̄ t̄ört : y(i)ḡ(i)rmike **k(e)m**de :
 tokıd̄(i)m (Şine Us yazıtı D 7-8; Mert, 226, 231).

Yenisey Irmağı'nın suladığı Sibirya Bölgesi'ndeki verimli topraklar tarihin en eski dönemlerinden beri Türk boy ve toplulukları tarafından yurt edinilmiş; “atalar yurdu”, “ata yurt”, “ana yurt”, “ana vatan”... olarak nitelendirilmiştir

Foto 3: Yenisey / Kem Irmağı'ndan bir görüntü (Abakan-Hakasya)

(foto: Cengiz ALYILMAZ)

Amirbek T. MURATOV da tıpkı kendinden önceki ataları gibi Yenisey'i "ata yurt", "babaların yeri" olarak gören bilinçli kişilerden birisidir.

MURATOV'un Yenisey için yazmış olduğu bazı şiirlerini² dikkatlere sunmak şairin tarihe olan ilgisini, ata yurduna olan bağlılığını ve dile olan hâkimiyetini ortaya koymak adına yararlı olacaktır.³

Amirbek T. MURATOV'un Yenisey Irmağı için yazmış olduğu (ilgililerinin istifadesine sunacağımız) ilk şiiri **Ene-Sayda** (*Yenisey'de*) başlıklıdır:

Ene-Sayda élim kılım karıtıp,
Kaçalagan kılım çaçım agartkan. .
Kün keçirip, Ene-Saydın boyunda,
At oynotup, keçter kirip, tañ atkan.

Suu boyunda kızıl aska carında,
Mekendegen babalardın ceri bar.
Oşol cerdi Kızıl -Car dep ataşıp,
Kırgızımın tarihtagı izi bar.

Ene-Sayım miñ kılımdı ötkörüp,
Öz içine köp sırlardı kamtıgan.
Kündün küngö, mürök suusun içkendey,
Eç karıbay, çaşarganı çaşargan.

Ene-Saydı Ala-Too do cürsök da,
Ar Kırgızdın cürögünön tabalı.
Tee zamanda Kırgız élim çaşagan,
Ene-Saydın ak batasın alalı.

*Yenisey'de halkım asırlar geçirip,
Nice asırlar saçlarını ağartmış.
Gün geçirip Yenisey kıyısında,
At oynatırken, gece olup, şafak sökmüş.*

*Su kıyısında, kızıl kaya dibinde,
Yurt edinen babaların yeri var.
O yerleri Kızıl Yar diye adlandırmış
Kırgızımın tarihteki izi var.*

*Yenisey'im bin asrı geçirip
Öz içinde çok sırları gizlemiş.
Âb-ı hayat içmiş gibi gündün güne
Hiç yaşlanmadan gençleşmiş de gençleşmiş.*

*Ala Dağ'da olsak da Yenisey'i
Her Kırgız'ın yüreğinde bulalım.
Taa öteden beri Kırgız halkım(ın) yaşadığı
Yenisey'in duasını alalım.*

Amirbek T. MURATOV, şiirde Yenisey Irmağı ve Yenisey Irmağı'nın sulayıp beslediği verimli toprakların, Kırgızların geçmişine, yaşanmışlıklarına, anılarına tanıklık ettiğini, aradan bin asrı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen Yenisey Irmağı'nın bu gerçeği tazeliğinden hiçbir şey kaybetmeden koruduğunu; Kırgızistan'da Ala Toolor'da (Ala Dağlar'da)⁴ yaşayan Kırgızların da bunları bilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

² Amirbek T. MURATOV'un bu yazıya konu olan şiirleri farklı sanatkarlar tarafından bestelenmiş olup kopuz eşliğinde çalınıp söylenmektedir.

³ Şiirlerin ahengini, söyleyiş güzelliğini ve duygu yükünü koruyabilmesi için yazıldıkları dil veya lehçedeki orijinal şekilleriyle verilmesi en doğru olanıdır. Ancak konunun uzmanlarının yanı sıra genel okuyucu kitlesi de göz önünde bulundurularak MURATOV'un şiirlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da dikkatlere sunulmuştur. Bu hususta yardımlarını gördüğümüz şair Dr. Nurdin USEEV'e teşekkür ederiz.

⁴ Tanrı Dağları'nın Kırgızistan kesiminde kalan bölümü Kırgızlar tarafından Ala-Toolor (Ala Dağlar) olarak adlandırılmaktadır.

MURATOV'un, Yenisey için yazmış olduğu ikinci şiiri **Tuugan Él** (*Soydaş Halk*) başlığını taşımaktadır:

Suu başında çaşap kelet Hakas él,
Mekendeşip Ene-Saydın başında.
Andan başka Toolu Altay, Tıva bar,
Esepteşet Kırgızdardı bir tuugan.

Biz silerden taraganbız dep aytat,
Sözü okşoş, tüstörü da Kırgızday.
Dini başka Buddalarga sıyınan,
Birok, anda mazarı köp Kırgızdın.

Kırgız söögü köp cerlerge koyulgan,
Taş betinde tamgalar bar oyulgan.
Köp taştardı katar tizip koygon cer,
Dep biliñiz Kırgız söögü catkan cer.

Tooluu Altay, Tıva, Hakas élderi,
Babalarım Kırgız élim dep bilet.
Cer kotorup Ala-Toogo ketişken,
Dep aytışıp, büt tarihtan kabardar.

Ene-Sayda caralganı Kırgızdın,
Tarihta çoñ tamga menen cazılğan.
Miñ-Suu öröön ata-baba cerdegen,
Tarihka bay sıırı içine katılğan.

Altay, Sayan ak möñgülü toolordo,
Cerdi carıp çıkkan bulak kaynagan.
Karagay, çer-tokoylordo acayıp,
Butakta oynop bulbuldarı sayragan.

Ay, kündör uyasınan çıkkan cerde,
Orun alğan Sayan, Altay tooloru.
Toodon çıkkan bulaktardan kuralıp,
Ene-Sayım çaşap kelet miñ kılım.

*Su başında yaşar durur Hakas Eli
Yurt edinip Yenisey'in kaynağını.
Bundan başka Dağlık Altay, Tuva var,
Kucak açıp kardeş görür Kırgız'ı.*

*"Biz sizlerden çıkmışız." diyorlar,
Dili benzer, yüzleri de Kırgız gibi.
Dini farklı Budalar'a tapınıyorlar,
Ancak, orada mezarı çok Kırgız'ın.*

*Kırgız cesedi birçok yere gömülmüş,
Taş yüzünde damgalar var kazanmış.
Pek çok taşın sıra sıra dikildiği yer
İyi biliniz (bu yer) Kırgız'ın cesedinin yattığı yer.*

*Dağlık Altay, Tuva, Hakas halkları,
"Babalarım(ız), Kırgız halkıdır." demekte.
Yurt değiştirip Ala Dağ(lar)'a göç etmiş(ler),
Diye söyleşip tarihten ders vermekte.*

*Yenisey'de ortaya çıktığı Kırgız'ın,
Tarihe büyük harflerle yazılmış.
Miñ-Suu vadisi babalarım(in) vatanı,
Zengin tarih, birçok sırrı içinde gizlenmiş.*

*Altay, Sayan ak karlı dağlarda,
Yeri yarıp çıkan pınar(lar) kaynamakta.
Muhteşem köknar (ve) çam ormanlarında
Dallarda bülbül oynasıp ötmekte.*

*Ayın güneşin yuvasından doğduğu yerde,
Yer almakta Sayan ve Altay dağları.
Dağdan gelen pınarlardan oluşan
Yenisey'im yaşamakta bin asır.*

MURATOV, şiirde bugün Sibiryaya bölgesinde birbirinden ayrı ayrı yaşayan Dağlık Altaylıların, Tuvalıların, Hakasların gerçekte hem birbirleriyle hem de Kırgızlarla kardeş olduklarına dikkat çekmekte ve Sibiryaya bölgesinde üzerinde yaşanılan her yerin ve her şeyin de (dağların, taşların, ırmakların, pınarların, vadilerin, ormanların, mezarların...) bu kardeşliğe tanıklık ettiğini belirtmektedir. MURATOV'un Dağlık Altaylıların, Tuvalıların, Hakasların kardeşliğine tanık olarak gösterdiği dağ, su (ırmak, göl, pınar) ağaç, orman, kaya kültürlerinin eski Türk inanış sisteminde önemli bir yeri vardır. Nitekim eski Türkler, bu kültürlerin hepsine birden **yer-sub / iduk yer sub** adını vermişlerdir (Barutçu-Özönder, 1982: 155-162; Ögel, 1995: 465-494; Alyılmaz, 2003: 86-87):

: ԽԻ ԴՅ : ԲՃԿ ԲԿԲԳ : ԶՅԻ : ԲԿԿԻ : ԲԲԿԻ : ԲԿԿԻ : ԶԿԿ
 ԽԿԿ : ԿԳԲԿ)ՆԼԿԿ : ԶՅԿԿ : ԿԳԲԿ : ԶԿԿԿԿԿ : ԶԿԿ : ԶՅԿԿ : ԲԿԿԻ
 : ԶԿԿԿ : ԶԿԿԿԿԿ : ԲԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ ԶԿԿԿԿԿԿ : ԽԿԿ : ԿԿԿԿ ԲԿԿԿԿ :
 : ԶԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ

üze : türük : t(e)nğrisi : **türük** : **ıduğ** : **yiri şubı** : (a)nça (e)tm(i)ş : türük :
 bod(u)n : ýook : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolcuñ tiy(i)n : k(a)nğ(i)m :
 ilt(e)r(i)ş k(a)ğ(a)n(i)ğ : ög(ü)m : ilbilge k(a)tuñ(u)ğ : t(e)nğri : töp(ü)sinfe :
 tuğ(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nç (Köl Tigin yazıtı D 11-12; Alyılmaz;
 2005: 44).

: ԶԿ ԲԿԿԿԿԿԿ : ԶԿ ԿԿ ԶԿԿ : ԶԿԿ ԲԿԿԿ
 t(e)nğri um(a)y : **ıduğ y(e)r şub** : b(a)şa b(e)rti (e)r(i)nç (Bilge Tonyukuk
 yazıtı 38; Alyılmaz; 2005: 218).

Foto 4: Dağlık Altay'da kutsal sayıldığı için etrafındaki ağaçlara bez bağlanan bir pınarın görüntüsü (foto: Cengiz ALYILMAZ)

Amirbek T. MURATOV'un Yenisey Irmağı için yazmış olduğu üçüncü şiir de **Ene-Say Köz Caşı** (*Yenisey'in Göz Yaşı*) başlıklıdır:

Kayıp keldi urpaktarı Kırgızdın, Caşoo için colu colgo ulanıp. Men silerdi sagındım dep, caş alıp, Ene-Sayım tosup aldı kubanıp.	<i>Geri döndü torunları Kırgız'ın, Hayat için yolu yola katıp, "Ben sizleri özledim" diye ağlayıp Yenisey'im mutlulukla karşıladı kıvanıp.</i>
Kırgızdarım meni taştap alıska, Ketpegile, kimdin bolom cergesi?.. Men koşulup Ala-Toogo ketmekmin, Meni taştap ketkeniñer emnesi?..	<i>Kırgızlarım beni bırakıp uzaklara Gitmeyiniz, (ben yoksa) kimin vatani olacağım? Ben de katılıp (sizlere) gidecektim Ala Dağ(lar)'a Beni bırakıp gitmeniz (acaba) neyin nesi?...</i>
İçke katıp köp sırlardı kupuya, Calgız taştap ketkenine ökünüp. Kırgızdarga taarınçı cazılbaş, Ene-Sayım turat közgö caş alıp.	<i>İçine atıp çok sırları gizlice, Yalnız bırakıp gitmenize üzülüp. Kırgızlara olan öfkesi dinmeden Yenisey'im durmakta göz(lerin)den yaş döküp.</i>
Emi meni taştabasa degendey, Ene-Sayım suranganday tuyulat. Eger meni taştasañar kokustan, Artıñardan ketem degen suru bar.	<i>"Bundan sonra beni bırakmasınlar" der gibi Yeniseyim(in) en büyük isteği. Eğer bir gün beni bırakıp giderseniz "Ben de arduñızdan gelirim" diyen sözü var (gibi).</i>

Türk boy ve toplulukları tarihin her döneminde kendileri ve hayvanları için güvenli ve verimli coğrafyaları yurt edinmişlerdir. Türkler kendileri için yurt olan her coğrafyayı ve onun üzerindeki her şeyi de Tanrı'nın kendilerine lütfu sayıp kutsal kabul etmişlerdir. Bu bağlamda öncelikle ortak kullanım alanları(dağlar, tepeler, ırmaklar, göller, ormanlar, geçitler, yollar...) kült alanları hâline getirilmiş; zamanla da buralar destanların, mitlerin, efsanelerin, vazgeçilmez mekânları olmuştur.

Toplumların oluşumunda ve birlikteliklerinde ortak değerlerin rolü büyüktür. Ortak değerler, ortak yaşayış ve inanın, amaç ve ihtiyaçların ürünüdür. Su ve akarsu kültürü de Türk boy ve toplulukları arasında ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Nitekim su Tanrı'nın hava, toprak ve ateşle birlikte insanoğluna lütfettiği dört temel unsurdan biridir. Bu sebeple de sular akarsular, göller, denizler, pınarlar... kutsaldır.

Eski Türk inancına göre akarsular, göller, denizler, her topluluğa, millete nasip olmaz. Tanrı'nın lütfu ve emaneti olan suları temiz tutmak ve korumak Tanrı'ya saygının gereği olarak görülmüştür. Baykal, Aral, Hazar, Orhun, Yenisey, Tamir, Selenge, Anı, İrtiş, İdil, Abakan, Tuna, Sakarya, Aras ve daha yüzlerce göl ve akarsu Türkler için hem geçmişte, hem de bugün farklı anlamlar taşır. Tanrı'nın nimeti (Tengri "kut"ı, "ülüg"i), ataların mirası kutsal (ıduk) akarsuların, ırmakların, göllerin yad ellerde kalması, elden çıkması ise, hem Tanrı'ya layık kul hem de atalara layık evlat olmama anlamına gelir. Bu sebeple MURATOV, "Ene-Say Köz Caşı

(Yenisey'in Göz Yaşı) adlı şiirinde teşhis ve intak sanatlarını kullanarak Yenisey Irmağı'nın diliyle Kırgızların ata topraklarını terk etmemelerini; "Yenisey'in sahiplenip koruduğu" ata yurtlarına ve soy köklerine bağlı kalmalarını öğütlemektedir.

Foto 5: Yenisey / Kem Irmağı üzerinde kurulmuş bir köprü'nün kışın çekilmiş görüntüsü (Krasnoyarsk)
(<http://raskalov-vit.livejournal.com/122977.html>)

Mensubu olduğu Kırgızları ve Kırgızların tarihini Yenisey Irmağı ile özdeşleştiren MURATOV'un bir başka şiiri de **Ene-Sayım** (Yenisey'im) başlığını taşımaktadır:

Ene-Sayım, babalardan kalgan cer,
Kırgız için tarih colun salgan cer.
Kırgız élim köp kılımdı karıtıp,
Tuulganda közdün caşı tamgan cer.

Tee ubakta Ene-Sayda çaşagan,
Suunu boyloyp bayır algan Kırgızım.
Barsbek Kagan ak ordosu ornoşup,
Akıl menen Kırgız élin başkargan.

Azır zaman başka cakka burulup,
Ene-Sayda Kırgız bolgon eken dep...
Aytıp gana, birok, çaşayt başka élder,
Alar ketken, Ala-Toonu mekendep.

Kırgız élim Ene-Sayda caralgan,
Çaçılışıp büt düynögö taragan.

Yenisey'im, babalardan kalan yer,
Kırgız için tarih yolunu açan yer.
Kırgız halkım çok asırlar geçirip
Doğduğunda gözyaşı damlayan yer.

Taa eskiden beri Yenisey'de yaşamış
Su kıyısında çadır kurmuş Kırgız'im.
Barsbek Kağan ak otağını diktirip
Akıl ile Kırgız halkını yönetmiş.

Şimdilerde başka yerlere yönelseler de
"Yenisey'de eskiden Kırgızlar yaşamış"
Denilmekte, ama şimdi başka halklar yaşamakta,
Onlar (ise) gidip Ala Dağ(lar)'ı yurt edinmiş.

Kırgız halkım Yenisey'de yaratılmış,
Buradan bütün dünyaya dağılmış.

Kübö emespi kılımdardın kıyırı, *Tanık değil mi geçmiş asırlar*
Caralganı eñ bayırkı zamandan. *Eski zamanlarda (buralarda) yaratıldıklarına?*

Şair, Ene-Sayım (Yenisey'im) başlıklı şiirde Kırgız tarihinde önemli yeri olan ve bir zamanlar Kırgız Kağanı Barsbek'in⁵ egemenliği altında bulunan Yenisey Bölgesi'nin "bugün başkalarının elinde olduğu gerçeği"ne dikkat çekmektedir.

MURATOV'un:

Azır zaman başka cakka burulup, *Şimdilerde başka yerlere yönelseler de*
Ene-Sayda Kırgız bolgon eken dep... *"Yenisey'de eskiden Kırgızlar yaşamış"*
Aytıp gana, birok, çaşayt başka elder, *Denilmekte, ama şimdi başka halklar yaşamakta,*
Alar ketken, Ala-Toonu mekendep. *Onlar (ise) gidip Ala Dağ(lar)'ı yurt edinmiş.*

dizeleri bir diğer Kıpçak (Karapapak) şair Ord. Prof. Dr. Valeh HACILAR'ın "Qıpçaq Çölü" başlıklı şiirini hatırlatmaktadır. Çünkü Valeh HACILAR da, birçok araştırmacının "tarihî şiirlerin şahı" olarak nitelendirdiği "Gıpçag Çölü" başlıklı şiirinde (tıpkı MURATOV gibi) "küheylanlar üstünde destanlar yazan, başlılara baş eğdiren, dizlilere diz çöktüren, ilsizleri illi, dilsizleri dilli yapan, tarihlere sığmayan Kıpçakların unutulmasından ve Kıpçak ülkesinde (ata dede Türk yurtlarında) yadların dolaşmasından duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiştir:

Gıpçag Çölü

(Gıpçaglar Azov - Xezer, Dunay - Volga arası "Deşt-i Gıpçag" ("Gıpçag Çölü") adlanan geniş bir coğrafi eraziye sahip idiler...)

*Enginliyi yarıb géden Gıpçag çölü,
Göz tutdugca varıb géden Gıpçag çölü,
Od nefesli bedöylerin gözden itdi,
Dağdan ağır igidlerin hara gétdi?
Doğmaların hesretinden saralsan da,
İntizardan garsısan da, garalsan da,
Demir donlu igidlerin gayıtmadı,
Gerineler hesretini soyutmadı.
Demir donlu igidlerin her döyüşü,
Al ganadlı bedöylerin her yerişi
Silinmeyen, pozulmayan tarix oldu,*

⁵ Barsbek Kağan / Bars Kan, II. (Kök)türk Devleti'nin kurucusu Kutluk İleriş Kağan'ın damadı; Köl Tigin ve Bilge Kağan'ın da enişteridir. Bilge Kağan ve Köl Tigin, Yenisey Bölgesi'nde yaşayan Kırgızlarla ilişkilerini iyileştirmek ve güçlendirmek için kız kardeşlerini Bars Kan ile evlendirirler ve Bars Kan'ı Kırgız Kağanlığı'nın başına getirirler. Ancak bir süre sonra Bars Kan ile (Kök)türk yöneticilerinin aralarında anlaşmazlıklar başlar. Bars Kan'ın liderliğini yaptığı Kırgızlar, (Kök)türlere karşı mücadele eden Çinlilerle ve muhalif Türk boy ve topluluklarıyla iş birliği yaparlar. Bunun üzerine Ötügen bölgesinden hareket eden (Kök)türlükler çok çetin kış şartlarında karlı dağları aşır, çetin yolları geçip Kırgızlara uykuda iken saldırırlar ve Bars Kan'ı öldürürler. Bars Kan'ın öldürüldüğü; Kırgız boyunun büyük sıkıntı yaşadığı bu acı olay Kırgızların hafızasında derin izler bırakır. "Güçlü Kırgız Kağanı" yiğit, savaşçı "Atdaçı Opa Bars" adına diktirilen Altın Köl yazıtı (E 28) bu sebeple Kırgızlar için farklı bir anlam taşımaktadır (Alyılmaz, 2013: 1-26). Bars Kağan ve Bars Kağan'ın Türk tarihindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hudyakov, 2013; Kocobekov, 2013; Useev, 2011.

Salnameler Gıpçağ déye doldu, doldu,
 Türk atları çöllere sığışmadı,
 Er igidler éllerine sığışmadı,
 Gilinc gında durmaz, - déye er atlandı,
 Gıpçağ atı sağa-sola ganadlandı...
 Düşmenlerin boyun eydi sertliyine,
 Néçeleri ortag oldu merdliyine.
 Élsizleri élli étdin, élin yox mu?
 Dilsizleri dilli étdin, dilin yox mu?
 Tarixleri dillendiren kiriyer mi?
 Düşmen bağı eridenler eriyer mi?
 Her bir damlan hara düşdü ümman oldu,
 Gıpçağ soylu törelerle dünya doldu;
 Gıpçağ élli alp erenler bedöy atlı,
 Gıpçağ çöllü bedöy atlar yél ganadlı...
 Bir çölüm var - gucağında yadlar gezir,
 Bir çölüm var - hesret onu yaman üzür,
 Bir çölüm var - kişnertiler gulağında,
 Bir çölüm var Gıpçağların sorağında (Alyılmaz, 2003: 75-76).

Amirbek T. MURATOV'un makalemizde yer verdiğimiz Yenisey Irmağı için yazmış olduğu son şiiri **Ene-Say Menen Sırdaşuu** (*Yenisey ile Söyleşmek / Dertleşmek*) başlıktır:

Kızıl-Cardan çubap çıkkan Ene-Say,
 Ağıp barıp okeanga kuyulat.
 Uzundugu coldoy uçsuz, teñdeşsiz,
 Dariyanın tulparınday tuyulat.

Ene-Saydın ar bir taşı ıyk taş,
 Taş içinde tabışmaktuu sır catat.
 Eñsep kelgen adamdardın cürögün,
 Ene-Sayım öz ceeginde ırdatat.

Eger bilsem taşın tilin, men bugün,
 Sırdaşmakmın, mintip kimder ayta alat?!
 Kıyın bolsoñ iç sıyrımdı bilçi dep,
 Körünüşü sırğa bayı baykalat.

Ene-Sayım öçpöy turgan atı bar,
 Özögündö özdün cana özgönün.
 Unutpaylı Ene-Saydın ceeginde,
 Kırgızımdın kılımdarı ötkönün.

Kızıl-Car'dan sızıp çıkan Yenisey,
 Akıp gider Okyanus'a dökülür.
 Uzunluğu yol gibi uçsuz, benzersiz,
 Irmakların küheylanı gibi görünür.

Yenisey'in her bir taşı kutsaldır,
 (Her bir) taş içinde gizli bir sır yatar.
 İstekle (onu görmeye) gelen insanların yüreğini
 Yenisey'im kıyısında ağlatır.

Eğer bilseydim taşın dilini ben bugün,
 Konuşacaktım, böyle kimler neler söyler?!
 Zor olsa da içimdeki sırrımı bilsin diye,
 Görünüşü bilge olduğunu gösterir.

Yenisey'im(in) sönmeyecek adı var,
 Özünde kendisinin ve başkanın (adı var).
 Unutmayalım Yenisey'in kıyısında,
 Kırgızımın asırlarının geçtiğini.

Foto 6: Yenisey / Kem Irmağı kıyısına kurulmuş Krasnoyarsk şehrinden bir görüntü
(foto: <http://www.nemiga.info/rossiya/krasnoyarsk.htm>)

Amirbek T. MURATOV, “Ene-Say Menen Sırdaşuu / Yenisey İle Söyleşmek” başlıklı şiirde Yenisey Irmağı’nın dünyanın en büyük ırmaklarından biri olduğunun bilinciyle onu “Irmaklar’ın Küheylanı” olarak nitelendirmektedir. Bilindiği üzere Türk boy ve toplulukları arasında “küheylan” “atların şahı”, “en kıymetlisi”, “en soylusu” olarak kabul edilmektedir. Şairin bu bağlamda Yenisey Irmağı’nı küheylana benzetmesi anlamlıdır.

MURATOV, şiirde telmih sanatını da kullanarak Yenisey kıyısındaki her bir taşın kutsal olduğunu, içinde sırlar gizlediğini belirtmektedir.

Şairin:

Eger bilsem taşın tilin, men bugün,	<i>Eğer bilseydim taşın dilini ben bugün,</i>
Sırdaşmakmın, mintip kimder ayta alat?!	<i>Konuşacaktım, böyle kimler neler söyler?!</i>
Kıyın bolsoñ iç sıırdı bilçi dep,	<i>Zor olsa da içimdeki sırrımı bilsin diye,</i>
Körünüşü sırğa bayı baykalat.	<i>Görünüşü bilge olduğunu gösterir.</i>

dizelerinde bahsettiği taşlar ise, Yenisey Bölgesi’ndeki (Kök)türk harfli yazıtlar (Yenisey yazıtları)⁶ ve petrogliflerdir. Şairin söz konusu dizelerde atalarının yazısını ve dilini bilememenin ıstırabını çektiği anlaşılmaktadır.

⁶ (Kök)türk harfli eski Türk yazıtlarının büyük bir bölümü Güney Sibirya’da, Yenisey Irmağı’nın hayat verdiği topraklarda bulunduğundan, konunun uzmanlarınca “Yenisey yazıtları” diye adlandırılmaktadır. Bu yazıtların içine aynı döneme ait olduklarından ve benzer konuları içerdiklerinden Dağlık Altay’daki, Hakasya’daki, Yakutistan’daki (Saka Eli’ndeki), Moğolistan’daki... bazı yazıtlar da dâhil edilmektedir. Yenisey yazıtları, (başta Kırgız / Hakas, Şor, Çik ve Altay Türkleri olmak üzere) farklı Türk boyları tarafından vücuda getirilmiştir. Bu yazıtların bir kısmı

*Foto 7: Krasnoyarsk Müzesi'ndeki (Kök)türk harfli bir yazıtın ve heykel başının görüntüsü
(foto: Cengiz ALYILMAZ)*

Sonuç ve Öneriler:

• Aslında şiir az sözle çok şey söyleme sanatıdır. Bazen bir kelimeye, bir cümleye bir tarihi yüklemek mümkündür. Manzum olanın akılda kalması, ezberlenmesi ve sonraki nesillere aktarılması daha kolaydır. Şiirler, mâniler, türküler, destanlar ağızdan ağıza yayılıp her seviyedeki insana ulaşabilmektedir. Bir kitabın, makalenin, bildirinin ise, ulaşacağı kitle hem belli hem de sınırlıdır. Bu yüzden şairler Türk tarihinde önemli gördükleri hususları her seviyede okuyucunun, dinleyicinin anlayabileceği bir dille ve üslupla şiirlerine konu etmişlerdir. Bu tür şiirlerde de doğal olarak sanattan ziyade; mesaj ön planda tutulmuştur (Ord. Prof. Dr.

(Kök)türk öncesine, bir kısmı (Kök)türk dönemine, bir kısmı ise, (Kök)türk sonrasına aittir. Yenisey yazıtlarının önemli bir bölümü dağlarda kayaların üzerlerine yazılmışlardır. Bu durum dağların Türk boyları tarafından Tanrı'ya yakın mekânlar olarak kabul edilip kutsal sayılmalarıyla izah edilebilir. Nitekim anılan yazıtların bir kısmı, petroglif alanları içinde kalmakta ve dağları ziyaret edenlerin duygu ve düşüncelerini (şükür, dua ve yakarışlarını) içermektedir. Yenisey yazıtlarının pek çoğunun üzerine metinler dışında bazı damgalar ve tasvirler (geyik, dağ keçisi / teke, at...) işlenmiştir. Söz konusu damgalar ve tasvirler, üzerlerinde buldukları yazıtları dikenlerle (Kırgızlarla, Şorlarla, Çiklerle, Tuvalılarla...) Sakaların, Hunların, (Kök)türklerin, Uygurların arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. ... Yenisey yazıtları, Orhun yazıtlarına oranla metin itibarıyla daha kısa ve daha yalın; şekil itibarıyla da daha gösterişsizdir. Satır sayıları 1-20 arasında değişen bu eserlerin büyük bir kısmında ortak bir üslubun, ortak bir ifade tarzının oluştuğu dikkati çeker. Aynı yaşayış ve inanışın ürünü olan bu yazıtların birçoğu, kağıtlara, boy beylerine, kumandanlara ve hayatta iken zenginliği veya saygın kişiliğiyle ön plana çıkmış kişilere ait "veda nutku" / "ayrılık metni" niteliğindedir. Son derece yalın ancak samimi, (zaman zaman şiirsel) ifadeleri / cümleleri içeren bu metinler, genelde adına yazıt dikilen (ölen) kişinin "bakış açısı"yla yazılmıştır. Yenisey yazıtlarının metinlerinde kimliğini (adını, unvanını, boyunu) belirten "olay kahramanı"nın / "hatib"in ailesine, yakınlarına, boyuna... seslenerek âdetâ ömrünün muhasebesini yaptığı, onlara gelecekle ilgili öğütler verdiği ve onlardan ayrılmış olmanın üzüntüsünü dile getirdiği görülür (Alyılmaz, 2007: 17-18).

Valeh HACILAR ile söyleşi, 2000; Alyılmaz, 2003: 74). Amirbek T. MURATOV'un Yenisey Irmağı için yazmış olduğu şiirler bu sebeple Kırgızların dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü açısından önemli olduğu kadar bütün Türk Dünyası için de önemlidir.

- Dil, tarih, edebiyat, etnoloji, antropoloji, arkeoloji birbirinden ayrı düşünülemez disiplinlerdir. Türk Dünyası edebiyatı ile ilgilenen bilim insanları (tıpkı dil, epigrafi, tarih, etnoloji, antropoloji, arkeoloji alanlarında yürütülen projeler gibi) Türk Dünyası edebiyatları ile ilgili projeler hazırlamalı; bu bağlamda Sibiryâ bölgesinde geçmişte ve bugün meydana getirilen edebî ürünler de derlenip yayımlanmalıdırlar.

- Türk Cumhuriyetleri'nin ilgili bakanlıkları, kurumları ve kuruluşları arasında iş birliği sağlanıp Türk Dünyası için ortak değer taşıyan tarihî mekânlara (bu bağlamda da Sibiryâ bölgesine) araştırma ve inceleme gezileri düzenlenmelidir.

Kaynaklar:

- ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2007). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2011). Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Türk Cumhuriyetleri Üzerine, *İpek Yolu Medeniyetleri*, 4, 8-13.
- ALYILMAZ, C. (2013). (Kök)türk Harfli Eski Türk Yazıtlarının Kırgızlar Açısından Önemi, *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi' International Journal of Turkish Literature Culture Education*, <http://www.tekedergisi.com/>, 2/4, 1-26.
- ALYILMAZ, S. (2003). *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. Ankara.
- ALYILMAZ, S. - ALYILMAZ, C. (2013). Türk Ellerin Orta Asırlardaki Devlet Geleneği ve Kültürü Çerçevesinde Kırgız Kağanlığı Sempozyumunun Ardından, *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi' International Journal of Turkish Literature Culture Education*, <http://www.tekedergisi.com/>, 2/4, 2013, 353-365.
- ARGUNŞAH, H. (2002). Tarihî Romanın Yükselişi, *Hece Dergisi*. Türk Romanı Özel Sayısı (65-66-67), 440-449.
- BARUTÇU-ÖZÖNDER, S. (1982). Çankırı Folklorunda Yaşayan Şamanizm Unsurları Üzerine Görüşler: Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16, 155-162.
- BURAN, A. (2010). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara.
- BUTANAYEV, V. - BUTANAYEV, İ. (2007). *Yenisey Kırgızları Folklor ve Edebiyat*. İstanbul. (akt. Y. GÜMÜŞ).
- HUDYAKOV, Yu. S. (2013). *Enesay Kırgızdarının Tarihi: Kısaça Bayan*. Bişkek.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. C. I-II, Ankara.
- KARATAEV, O. K. (2003). *Kırgızdardın Etnomadaniy Baylanıştarının Tarihinan*. Bişkek.
- KOCOBKOV, M. (2013). *Kırgız Kaganatının Tarihi*. Bişkek.

- MERT, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara.
- ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. C. II. Ankara.
- ROUX, J. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul. çev. A. KAZANCIGİL.
- TÜRKÂN, K. (2012). Türk Dünyası Masallarında Su Kültü, *Millî Folklor*, 93, 135-148.
- USEEV, N. (2010). Sahiplerinin Boyu Belirtilen Köktürk Harfli Yazıtlar. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/4, 1516-1521.
- USEEV, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter*. Bişkek.